

ПРОБЛЕМЪТ ЗА СУБЕКТИВНОТО ПРЕЖИВЯВАНЕ НА НАКАЗАНИЕТО ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА

Светлана Колева

Една от особените области на приложение на социалната педагогика е свързана с наказанието лишаване от свобода. Като основна дейност, произтичаща от законово поставените цели, пенитенциарно-педагогическата страна на третирането на осъдените представлява съществена страна на наказанието. В нея са ангажирани не само социалните педагози и психолози, но в известна степен и останалия персонал в Местата за лишаване от свобода. Задачата за ресоциализация на осъдените е сложна и многоаспектна. Тя предполага реализирането на редица корекционни, помагачи, възпитателни и обучаващи въздействия. Тяхната ефективност е тясно свързана и зависи както от организацията и съдържанието на дейностите, така и от отношението на самите осъдени. Тъкмо тук се проявява и най-голямата трудност. Независимо от обективната полза от ресоциализацията много затворници са склонни да отъждествяват социално-педагогическите, включително помагачи намеси със самото наказание, към което естествено са негативни. Поради това се явяват не само недоброволни, но и предпоставено съпротивляващи се клиенти. От друга страна, са безспорни негативните страни на наказанието лишаване от свобода и неговото изпълнение. Независимо от субективното отношение, хуманността и професионализма на персонала, самите условия, свързани с изолация, депривация, неформални отрицателни влияния, водят до редица неблагоприятни последици в социален, морален и психологически план. Същите затрудняват реализирането на социално позитивните цели на наказанието и сами по себе си се обективират като задачи. По този начин една значителна част от времето и усилията на социалните педагози и психолози се свързва с работа по тяхното идентифициране, преодоляване или отчитане в постановката на всеки конкретен случай.

* * *

Настоящата статия разглежда някои страни свързани с преживяването на наказанието и условията на живот в затвора. Смеем да твърдим, че в много голяма степен съставляват психологическата страна

на споменатите по-горе негативи. Като наказателна институция затворът предизвиква редица преживявания като страх, тъга, озлобление, гняв, тревога, отегчение. В зависимост от опита, личностните особености и конкретните ситуации тези преживявания оказват съществено влияние върху общата нагласа и отношение спрямо живота в затвора и различните дейности. Поради това следва да бъдат обект на специално внимание не само в конкретно практически, но и в един по-общ теоретико-концептуален план. Досегашните изследвания показват значителни различия както по отношение на видовете пенитенциарни заведения, така и по отношение на възрастовите, половите и социо-културни различия на самите осъдени. Същите показват и различна приспособимост към условията на затвора. В този смисъл от значение за социално-педагогическата и психологическа помощ е не само фактът на тежестта от наказанието, но най-вече обстоятелствата и ситуацияте, които я предизвикват и обективират. В психологически план те могат да се разглеждат като стресори, водещи до споменатите състояния и усложняващи цялостната проблематика.

На въпроса “**Какво Ви тежи най-много в затвора?**” осъдените отговарят както следва:¹Най-голям е относителният дял на отговорилите, че това е **раздялата** с близките и най-вече с децата – 53%. Съществува определено различие във отговорите на жените и мъжете, като това обстоятелство е посочено за най-значимо от 60% от жените срещу 46% от мъжете.

Тук безспорно има значение по-голямата чувствителност на жените, която води до по-тежко преживяване на откъсването от значимите и предполага се обичани хора. От друга страна, не трябва да се пренебрегва фактът, че подобно откъсване неизменно се свързва с невъзможността за отстояване на най-значимите за жената роли, тези на майка, съпруга и дъщеря. При мъжете процентът също е висок, което потвърждава тезата за силна привързаност на затворниците към семейството, погледнато в по-широк аспект. Прави впечатление и в известна степен буди недоумение това, че най-тежко се преживява раздялата при лишените от свобода в заведенията от открит тип. Има се предвид, че там изолацията е най-малка, ползват се ежемесечни домашни и отпуски и често се използват награди за стимулиране на доброто поведение. Възможно е тъкмо по-големите възможности за контакти с близките да препятстват естествената адаптация към раздялата, като чувството на тъга и носталгия се активират след всяка нова среща.

Интересно е да се отбележи виждането по въпроса на инспекторите по социалните дейности, които по силата на служебните си задължения и професионални характеристики стоят най-близко до проблемите на

лишените от свобода. За разлика от тях, те поставят раздялата с близките на второ място по значимост (40%) за негативните преживявания. И при тях съотношението между жени и мъже с превес на жени се запазва. Констатираното разминаване от 13% общо, най-вероятно се дължи на опита на ИСД за обективен поглед, както и на обстоятелството, че тяхното виждане се определя в голяма степен от споделяната в индивидуалната работа психическа проблематика. Известно е, че някои хора са склонни да притааят тъкмо това, което субективно им се струва най-тежко и притеснително. В този смисъл напълно е възможно в порядъка на служебното общуване или консултиране на преден план някои затворници да извеждат проблеми на ежедневното или такива от по-общ екзистенциален характер².

На второ място в качеството на тежест от затвора осъдените като цяло поставят **изолацията** от свободния живот – 48%. При жените този процент е 46, а при мъжете – 51. Това показва, че за мъжете тази тежест субективно се преживява като най-голяма. Имайки предвид твърде широкото съдържание на понятието “свободен живот”, при което същото се разбира различно от физическа свобода, през свобода на постъпките, до свобода на духа, е лесно да се обясни негативната реакция на изолацията макар същата да е относителна. Потвърждение на това е обстоятелството, че отново осъдените, изтърпяващи наказание в откритите пенитенциарни заведения, се оказват най-уязвими и трудно понасящи изолацията, макар при тях да е най-малка. Очевидно досега със “свободния живот” поддържа емоционалното отношение, някои идеализирани представи и препятства примирението. От значение вероятно са и констатираните нагласи за временност на пребиваването³. Тази тежест се оказва най-значима – 55% при жените рецидивистки. Това може би се дължи и на субективното свързване на “свободния живот” с възможността за реализиране на престъпна активност (най-вече джебчийски кражди).

За разлика от осъдените, социалните работници извеждат факторът изолация от свободния живот като най-значим за 65% от анкетираните. Разминаването в случая с мнението на затворниците е още по-значително – 17%. Същото се дължи най-вероятно на различията между професионалния и субективно-житейския начин, по които се оценява самата изолация. Докато затворниците виждат в нея най-вече ограниченията, социалните работници са склонни да я оценяват в значително по-широк психо-социален план. Поради това е естествено да и отдават по-голямо значение в контекста на преживяване на наказанието.

Трета по значимост субективно преживявана тежест е тази свързана с **принудителното** общуване и характера на междуличностните отношения – като цяло се посочва от 37% от анкетираните. Тук имаме най-значителното

различие между жени – 50% и мъже – 25%. Обяснението на този факт освен с повишената емоционалност на общуването при жените, следва да се търси и в някои особености на взаимоотношенията в затворените им общности предполагащи различия в проявлението на някои групови феномени. Става дума за сигурност, принадлежност, взаимозависимост и особеност на интеракциите. Негативните преживявания свързани с принудителността на общуването се оказват най-значими както за жените, така и за мъжете пребиваващи в заведения от закрит тип за рецидивисти. Известно е, че в тези заведения продължителността на престоя е най-голяма. Това естествено повишава значимостта на фактора общуване и превръща всички негови недостатъци в субективно преживявани несгоди.

Забелязва се съществено разминаване (16%) във вижданията на лишените от свобода и ИСД. Същото говори за известно недооценяване на принудителното общуване и ролята на отношенията в общността в качеството им на стресово-психологически фактори, влияещи на преживяванията. Особено много това личи по отношение на жените 50 срещу 25 процента, посочени от ИСД.

Значително по-малък относителен дял имат такива тежести на наказанието като липса на нормален сексуален живот, случаите на насилие, липсата на работа, отношението на персонала – средно между 4 и 8 процента. Това в известна степен се дължи на значителните през последните години усилия на администрацията за намиране на работа и нормализиране на отношенията в Местата за лишаване от свобода. От друга страна, тези данни частично опровергават някои съществуващи митове, свързани със сексуални перверзии и прояви на насилие в затворите. На този фон впечатляват две относително високи процентни стойности. Това е посочилите липсата на сексуален живот 27% от мъжете пребиваващи в заведения от закрит тип – което е обяснимо с оглед на продължителната сексуална абстиненция при присъди от 10, 15 и повече години. При жените пребиваващи в същия тип заведения този процент е девет пъти по-малък. Това може да се обясни единствено с намирането при тях на достатъчно удовлетворителни квазисексуални сурогати, включително и образуване на трайни диади на сексуална основа⁴. Не бива да се пренебрегва и вероятността от известна неискреност в отговорите поради културни причини или притворство. Другият отличаващ се по величина процент – 51, показващ субективна тежест на наказанието отразява липсата на работа при мъжете рецидивисти. Същите пребивават в основните корпуси на затворите, където възможностите за работа са силно ограничени, заедно със съответните предимства. Това превръща въпросът за работата в значим пенитенциарен проблем с

подчертано емоционално отражение. Имайки предвид, че рецидивистите представляват по начало най-деформирания в морално отношение част от затворническата популация, не бива да се изключва и известна спекулативност в отговорите.

За разлика от анкетираните затворници, социалните работници са склонни да отдават психологическо значение на някои факти и обстоятелства от пенитенциарната действителност. Става въпрос за тежестите на наказанието свързани с липсата на сексуален живот при жените, което се посочва от ИСД работещи с тях като проблем при 20%. Това е пет пъти по вече от процента на самите затворнички. Обяснението би могло да се съдържа във различния поглед, който имат върху проблема двете страни. За ИСД квазисексуалното общуване и неговите дисциплинарни последиствия вероятно не е решаване, а проява на проблема, докато за затворничките той или е незначителен или в някаква степен преодолян. Като цяло социалните работници също са склонни да отделят по-голямо внимание на проблема, свързан с принудителното бездействие за сметка най-вече на мъжете и то в затворите за рецидивисти – 59%. Това ясно кореспондира с вижданията на осъдените от тази категория – 51%. Като фактор на субективната тежест за преживяването на наказанието ИСД посочват, че е съществено за 14% от мъжете рецидивисти отношението на персонала към тях. При другите изследвани категории този процент е незначителен. Това се обяснява най-вече със съществуващите режимно-ограничителни и дисциплинарни практики, както и някои традиционно сложени отношения в затворите за рецидивисти. Накрая следва да се обърне внимание и на обстоятелството, че макар и малко пет процента според осъдените и шест според социалните работници, има респонденти които твърдят, че **нищо** не им тежи. Особено впечатляващо е пълното съвпадение в мненията на мъжете от открит тип и на социалните работници – 11%. Освен с лекомислие този факт може да се обяснява с краткосрочността на наказанията и облекчените условия на тяхното изпълнение.

От казаното дотук биха могли да се направят някои изводи относно социално-педагогическата и психологическа работа:

1. Субективните тежести в преживяванията на наказанието се дължат на самото наказание и свързаните с него лишения, а не на неговото изпълнение.

2. Характерът на споделяните от лишените от свобода тежести, които в голяма степен се покриват с вижданията на социалните работници, определено извеждат на преден план необходимост от приоритетно застъпване на помагачите аспекти в социално-педагогическото и психологическо

направление на дейност. В практически план това означава прилагане на консултативни, подкрепящи и компенсирани въздействия, които могат да бъдат ефективни, ако се опират на по-широк от тясно пенитенциарния кръг ресурси.

3. Макар и не приоритетно изявени и съществуващи като че ли на заден план, не трябва да се пренебрегват проблемите свързани със сексуалните депривации, насилието, отрицателните влияния, отношенията с персонала и битови неуредици. Същите в съчетание с другите тежести на наказанието могат да доведат до преминаване прага на поносимост, да активират нова проблематика и сериозно да пречат ефекта на социално-педагогическата и психологическа работа.

БЕЛЕЖКИ

¹ Данните са взети от изследване проведено през 1997 г. във връзка с проект “Женският затвор на XXI век. Един европейски модел”.

² По подробно вж. *Хаджийски, М.* Психологическо консултиране в пенитенциарната практика, В. Търново, 2001, 201–204.

³ Вж. *Хаджийски, М.* Психологическо консултиране в пенитенциарната практика, В. Търново, 2001, 151–158.

⁴ Като цяло въпросът не е съвсем категорично изяснен. По-подробно вж. *Минев, Т.* Основи на пенитенциарната социално-възпитателна работа и пробационна дейност, В. Търново, 2004, 125–128.

ЛИТЕРАТУРА

1. Минев, Т. Основи на пенитенциарната социално-възпитателна и пробационна дейност. В. Търново, 2004.

2. Хаджийски, М. Психологическо консултиране в пенитенциарната практика. В. Търново, 2001.

3. Хаджийски, М., Н. Петрова, Т. Минев. Пенитенциарна педагогика. В. Търново, 1999.

4. Hadjiiski, M., Problems of Prisoners in New Economic Situation. Helsinki, 1996.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА СУБЕКТИВНОТО ПРЕЖИВЯВАНЕ НА НАКАЗАНИЕТО ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА

СВЕТЛАНА КОЛЕВА

Тази статия засяга проблеми, отнасящи се до пенитенциарно-педагогическото и психологическо третиране на лишените от свобода. Тя е опит да се очертаят някои от главните фактори, които влияят на приемането на педагогическата и психологическа помощ, свързани с личностните и социалните особености. Предвид ограничения характер на разработката, някои известни и доказани аспекти на въпроса са редуцирани за сметка на акцента върху субективното преживяване при различните категории затворници. Това очертава нови области за проучване, които биха доближили пенитенциарната социална и психологическа работа до съществуващите европейски стандарти.

EMOTIONAL STATES AND THE SUBJECTIV PRISON EXPERIENCE

SVETLANA KOLEVA

Summary

This article goes into problems related to the penitentiary psychological treatment of the prisoners. It is an attempt to outline the main causes that differential approach in accordance their personality psychological and social specificities. On the base of sizable research material some fundamental theoretical and applied-practical problems hare been reduced. Without negating the already well-known facts, the article substantiates the need of a new conceptual view on the issues concerned with the emotional states of the prisoners. Pointed are some necessary areas of research that will bring the penitentiary social and psychological work closer to European standards.